

جلال الدین همایینی
استاد ممتاز دانشگاه تهران

حکام و عمال اصفهان

در سده اول اسلام

- داستان فتح اصفهان را بدست مسلمین عرب که در ایام خلافت همر بن الخطاب در سالهای ۱۹ - ۲۱ هجری قمری اتفاق افتاد در تاریخ اصفهان خود بتفصیل هر چه تا تر نوشته ایم و اینک سطرهای چند از آن را در این مقاله نقل می‌کنیم.
- چون فتح اصفهان کاری پر افتخار و فتحی با نام بود مورد مفاخرت و باهات و حماسه خوانیهای سرکردگان آن واقعه از اعراب بصری و کوفی واقع شد؛ که هر کدام آن افتخار را بخود نسبت می‌دادند و در آن باره اشعار حماسی می‌ساختند.
- اما حق این است که در این فتح سران سپاه فاتح و رجال جنگجوی هر دو محل شرکت داشتند.
- از آن جمله مثلاً یکی از سرداران سپاه مهاجم عرب در آن واقعه

۱. موسی اشعری عبدالله بن قیس بن سلیم بصری است متوفی ۴۴ هـ - ق که در زمان عمر والی بصره بود و از آنجا مأمور فتح اصفهان گردید .
و از طرف دیگر عبدالله بن عتبای انصاری که از سران نامی لشکر فاتح اصفهان بوده از مردم کوفه است که مدتی هم از طرف «عمر بن خطاب» عامل اصفهان بود .

بعضی از مورخان قدیم نوشته اند نخستین کس از عرب که با فادوسپان (فادوسقان) استاندار اصفهان رو برو شد و «فادوسپان» بدست او بقتل رسید همین «عبدالله عتبای کوفی بود» ؛ و محل واقعه را دیده شیخ گفته اند که هم اکنون بدین نام از دیها و روستاهای معروف لنجان است .

آنچه نقل شد روایتی است ضعیف که گویا اصل واقعه این باشد که یکی از دهاقین لنجان اصفهان را اشنباها بی جای استاندار فادوسپان گرفته اند اما مشهور این است که همان عبدالله بن عبدالله بن عتبای اولین کس بود که با فادوسپان اصفهان عقد صلح بست که صورت آن در تواریخ قدیم اصفهان مانند کتاب حافظ ابوالشیخ و کتاب حافظ ابوالنعیم و غیره درج شده است .

هذا کتاب من عبدالله للفادوسپان من اهل اصبهان وحوالیها انکم آمنون ما ادیتم الجزیه .. خ . . .

مقصود از «عبدالله» در عهد نامه صلح بنا بر معروف همان عبدالله عتبای کوفی است و جمعی معتقدند که منظور «عبدالله بن قیس» یعنی «ابوموسی اشعری» است .

بهر حال مسلم است که «عبدالله عتبای» از طرف «عمر بن الخطاب» عامل اصفهان پس از فتح بود؛ اما چیزی نگذشت که بفرمان «عمر» مأمور

کرمان شد؛ و سائب بن اقرع بن جابر را که در جزو جنگجویان سپاه مهاجم بود بجای خود گماشت.

سائب بن اقرع در اصفهان متوطن شد و همین جا خانواده تشکیل داد. عبدالله بن عامر بن کرین و بدیل بن ورقاء خزاعی که در جنگ صفین بسال ۳۷ هجری قمری کشته شده است هم از سران نامدار عرب در حمله و اختلال اصفهان بوده اند؛ در جزو آن گروه اشخاص دیگری را هم در تواریخ نام برده اند که اگر بخواهیم همه را بنویسیم سخن بدرزا می کشد.

اکثون اسامی اشخاصی را که در قرن اول اسلام پس از فتح اصفهان رسماً عنوان امیر و والی یعنی حاکم و استاندار یا عنوان عامل یعنی مأمور وصول جزیه و خراج و زکات بوده اند فهرست وار ذکر می کنیم.

۱ - بدیل بن ورقاء خزاعی

اولین امیر و والی اصفهان در زمان خلافت «عمر بن خطاب» بدیل بن ورقاء خزاعی متوفی ۳۷ هـ ق و مطابق بعضی اسناد پسرش «عبدالله بن بدیل بن ورقاء» است که از سال فتح اصفهان که پایان کارش سنه ۲۱ هجری قمری بوده است تا وقتی که عمر حیات داشت یعنی تا سال ۲۳ هجری قمری حاکم و فرمانفرمای اصفهان بود.

چون نوبت خلافت به «عثمان بن عفان» رسید او را عزل کرد؛ و به جای او عبدالله بن علی بن یزید را امارت اصفهان داد.

۲ - عبدالله بن عثمان کوفی انصاری

چنانکه در سطور قبل گذشت هم در ایام خلافت «عمر» اولین کس بود که

منصب عاملی اصفهان بوی تفویض شد؛ در همان ایام که «بدیل بن ورقاء» یا پسرش «عبدالله بن بدیل» سمت حکومت و امارت داشتند. عبدالله عثمان پسر از اندک زمان که در آن منصب متمکن بود هم بفرمان «عمر» مأمور کرمان شد و بجای اوسائب بن اقرع عامل اصفهان گردید که تا مدتی پس از عهد خلافت «عمر» در آن منصب استقرار داشت و همین جا مقیم و متوطن شده بود.

۳ - رافع بن خدیج انصاری

متوفی ۷۴ هـ ق

وی نیز در روزگار خلافت «عمر» با دو پسرش عبدالله و عبیدالله به اصفهان آمد و تا واقعه قتل عثمان در سنه ۵۳ هـ در اصفهان بود. رافع بن خدیج نیز ظاهراً از طرف «عمر» و بعد از وی از طرف «عثمان» در دستگاه حکومت با عاملی اصفهان تا سال ۳۵ هـ ق مداخله می داشتند. است.

۴ - ابوموسی اشعری

متوفی ۴۴ هـ ق

ابوموسی عبدالله بن قیس اشعری که نامش در جزو سران سپاه مهاجم عرب در فتح اصفهان معروفست؛ همان کسی است که در جهوش و ذکاوت خود را در واقعه حکمین و فریب خوردن از «عمر و عاص» بروز داد؛ با احتمال بعضی شاید پنهانی از معاویه رشوت گرفته بود تا آن صحنه سازی رسوا را بوجود آورد!

بهر حال وی نیز از طرف «عمر» در بخشی از استان و مداین اصفهان
 و شاید قهجاورستان منصب حکومت و فرمانداری داشت .

بطوری که در تواریخ قدیم نوشته اند یکی از پسران وی بنام موسی
 بن عبدالله بن قیس بدست جنگجویان «قهجاورستان» کشته شد ؛ و ابو موسی
 به انتقام و خونخواهی وی تمام اهالی قهجاورستان را که از شهرهای پر جمعیت
 استان اصفهان در آن زمان بوده است قتل عام کرد .

عجب است که مقبره «موسی» بعد از چندی تبدیل به امامزاده شده بود
 که اهالی آن حدود پشتاپشت بزیارت می رفتند و از گور وی حاجت می-
 خواستند !

توضیحاً استان اصفهان در اواخر عهد ساسانی و اوایل دوره اسلام از
 چند شهر کوچک و بزرگ تشکیل می شد مانند مدینه جی یا شهرستان ، و
 یهودیه ، قهجاورستان ، درازان ، و گار و فیروزان ؛ و خان لنجان
 و غیره و غیره .

۵- عبدالله بن علی بن یزید

در زمان خلافت «عثمان» بجای بدیل بن ورقاء والی اصفهان شد .

۶- خالد بن غلاب طایفی قرشی

از جمله عمال عثمان در اصفهان بوده است

۷- حرث بن عبدالله بن عبدعوف

در ایام خلافت امیرالمؤمنین علی علیه السلام والی اصفهان شد .

حرث بن عبدالله پس از شهادت علی علیه السلام در سال ۴۱ هـ ق هم از طرف معاویه ۴۱ - ۶۰ بحکومت اصفهان آمد .

در همین زمان بود که معاویه نابغه جعدی شاعر معروف عرب را برای این که از ریگ زار سوزان بیابان قحط زده دیار عرب نجات یابد ؛ و از آب و هوا و وفور نعمت بهشتی اصفهان متنعم گردد و در این سرزمین باصفای پر نعمت بچرد همراه حرث بن عبدالله به اصفهان فرستاد ؛ اما نایبه را در همین سرزمین اجل سر آمد و بر درمندیه جی نزدیک قبر حه حه دوسی بخاک رفت .

۸ - یزید بن قیس هلالی

هم از حکام نامدار پر اعتبار اصفهان در روزگار خلافت امیر المؤمنین علی علیه السلام بوده است . یزید بن قیس علاوه بر اصفهان حکومت ری و همدان را نیز داشت .

اما دوره حکومتش چندان طول نکشید که وفات یافت ، و حضرت علی علیه السلام قلمرو حکومتهای او را ما بین سه نفر تقسیم کردند باین طریق که حکومت اصفهان را به مخنف بن سلیم بن حرث ؛ و همدان را به عمرو بن سلمه ؛ و ری را بیک نفر دیگر دادند .

عمرو بن سلمه در همان ایام که حاکم همدان بود منصب عاملی اصفهان را نیز داشت ؛ یعنی در یک زمان «مخنف بن سلیم» والی ؛ و «عمرو بن سلمه» عامل اصفهان بودند .

۹ - مخنف بن سلیم بن حرث

بطوری که گفتیم بعد از وفات یزید بن قیس ، بفرمان حضرت علی علیه السلام

حاکم اصفهان شد.

۱۰ - عمر بن سلمه

گفتیم که هم بفرمان حضرت علی علیه السلام در ایام حکومت دهخند بن سلیم ، عامل اصفهان بود.

۱۱ - حرث بن عبدالله بن عوف

در زمان خلافت علی علیه السلام والی اصفهان شده بود ؛ بعد از وی نیز در عهد معاویه ۴۱ - ۶۰ ه ق مجدداً بحکومت اصفهان آمد که نابغه جعدی همراه او بود.

۱۲ - وهداد بن یز داد انباری

از ایرانیان نژاده اصیل است که در ایام خلفای اموی ؛ آن زمان که حجاج بن یوسف ثقفی متوفی ۹۵ ه والی عراقین بعد از طرف وی حاکم و استاندار اصفهان گردید .
حالی مقات خود را بهمین جا ختم می کنم و بقیه حکام اصفهان را در دوره های بعد از صدر اسلام و عهد خلفای راشدین بتاریخ اصفهان وامی گذارم ، اما نامناسب نمی دانم که اسامی صحابه پیغمبر اکرم را صلی الله علیه و آله و سلم که به اصفهان آمده اند و اکثرشان از همان طبقه حکام و عمال اصفهان بودند فهرست وار ضمیمه این مقاله سازم ؛ و من الله التوفیق *
طهران : سلطنت آباد شمیران - دیماه ۱۳۵۲ شمسی و ذی الحجه ۱۳۹۳ قمری هجری

*- بخش دیگر این مقاله در شماره بعد چاپ خواهد شد .